

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.426.6(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v048.2023.3>

Гринько Світлана Дмитрівна,

докторка юридичних наук, професорка,

завідувачка кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID ID: 0000-0003-2737-5702

ЗНАЧЕННЯ НАКАЗУ КОМАНДИРА ДЛЯ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ УНАСЛІДОК ЙОГО ВИКОНАННЯ

Актуальність теми та постановка проблеми. Сьогоднішнє життя в Україні пов'язане зі збройною агресією російської федерації, тому головним завданням держави є забезпечення оборони та безпеки. Найважливіша роль у вирішенні цих завдань належить військовослужбовцям, які виконують обов'язки військової служби. Військовослужбовці наділені спеціальним правовим статусом, оскільки на них поширюють дію норми спеціального військового законодавства, що встановлюють спеціальні військові права та обов'язки, а також винятки та обмеження військовослужбовців щодо загальних прав, свобод та обов'язків. Наприклад, для будь-якої цивільної особи застосування дій у стані необхідної оборони є правом, тому цивільна людина має право вибору; водночас для військовослужбовця такий самозахист є обов'язком.

Виконання обов'язків військової служби пов'язане з відданням і виконанням наказів командирами своїм підлеглим. При цьому військова служба пов'язана із застосуванням військовослужбовцями вогнепальної зброї для охорони та оборони ввірених їм об'єктів, так і при виконанні інших, зокрема бойових, завдань. Внаслідок виконання таких наказів військовослужбовцями може бути завдана шкода фізичним або юридичним особам. Відповідно виникає питання про можливість притягнення військовослужбовця (командира чи підлеглого, чи обох) до відповідальності за віддання та виконання наказів, а також про суб'єкта відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцями за таких обставин і підстав звільнення від виконання такого обов'язку.

Стан дослідження. Основні наукові розвідки юридичної відповідальності військовослужбовців при виконанні наказів було здійснено фахівцями з кримінального права. Такий інтерес можна пояснити змістом Кримінального кодексу України (далі КК України) [1], де законодавчо закріплено норми про виконання наказу або розпорядження (ст. 41), кримінальну відповідальність за непокору та невиконання наказу (ст.ст. 402, 403). Науковим фундаментом кримінально-правового розуміння цієї проблематики на сьогодні залишається дисертаційна праця С. І. Дячука «Юридична природа виконання наказу; Кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ» [2]. Поняття, ознаки та види наказу у кримінальному праві досліджували також О. В. Дуйловський, М. І. Карпенко, Д. М. Навроцький, В. Пилипенко та інші вчені.

Слід також згадати про порадник у галузі військового права «Порушуєш – відповідаєш: юридична відповідальність військовослужбовців Держприкордонслужби за непокору», розроблений у 2022 році колективом авторів Національної академії Державної Прикордонної служби України (далі ДПСУ) [3], де охарактеризовано склади адміністративних правопорушень, пов'язаних з відмовою військовослужбовців від виконання законних вимог командирів (начальників), а також підстави кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, пов'язані з невиконанням наказів командирів.

У галузі цивільного права на увагу заслуговує дисертаційне дослідження М. О. Левицького «Цивільно-правовий захист особистих

немайнових прав військовослужбовців» (2021) [4], де він характеризує відмову військовослужбовця від виконання явно кримінально протиправного наказу чи розпорядження як спосіб самозахисту його особистих немайнових прав, що може мати форму бездіяльності.

Питання про відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем внаслідок виконання наказу, було також досліджено мною у дисертаційній праці з військового права «Захист прав військовослужбовців у зобов'язаннях, що виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки» [5], підготовленій ще в 1998 році. На сьогодні військове законодавство змінено та доповнено новими актами. Крім того, правоохоронну функцію у системі військових правовідносин виконують норми кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права, які також одержали нове змістовне наповнення. ЦК України 2003 року не містить жодних правил щодо нормативного врегулювання цивільних відносин за участю військовослужбовців.

Це свідчить про необхідність здійснення нового наукового дослідження питання відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем внаслідок виконання наказу командира.

Метою статті є визначення значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем внаслідок його виконання.

На початку викладу основного матеріалу, обов'язковим вважаю наголошення на тому, що правові норми, спрямовані на врегулювання власне військових відносин, а також окремі норми традиційних галузей права, становлять в сукупності військове право, оскільки в них спільний предмет правового регулювання – суспільні відносини у сфері будівництва та діяльності Збройних сил України та інших військових формувань, а також життя та діяльності військовослужбовців. Тобто військове право є комплексною галуззю права [6].

Основний зміст. Військовослужбовці зобов'язані дотримуватися військової дисципліни, тобто Військової присяги, порядку і правил, встановлених Конституцією та законами України, статутами Збройних Сил України (далі ЗСУ) та наказів командирів. Це правило зазначено у ст. 1 і ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (далі ДС ЗСУ) [7].

За своїм службовим становищем і військовим званням одні військовослужбовці по відношенню

до інших можуть бути начальниками або підлеглими. Згідно ст. 6 ДС ЗСУ командир має право віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження [7]. У даній нормі наголошено, що відповідальність за наказ несе командир, який його віддав [7]. Якщо військовослужбовці відмовляються виконувати наказ або його не виконують, то мова йде про непокору та невиконання наказу. За таке правопорушення законодавець встановлює кримінальну відповідальність (ст. 402 та ст. 403 КК України) [1].

У кримінальному законодавстві до ознак непокори віднесено: 1) відмову виконати наказ начальника; 2) відмова має бути вчинена відкрито; 3) відмова має умисну форму вираження (ст. 402 КК України) [1]. У цій ситуації командир зобов'язаний для відновлення порядку (військової дисципліни) вжити всіх передбачених статутами ЗСУ заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності (ст. 6 ДС ЗСУ) [7]. Слід зазначити, що застосування кримінальної санкції за непокору ставиться у залежність від обстановки за якої вона мала місце (ст. 402 КК України) [1].

Водночас у разі відсутності ознак непокори порушення військової дисципліни щодо виконання наказу кримінальний закон кваліфікує як невиконання наказу (ст. 403 КК України) [1].

Вищезазначене підтверджує, що виконання військовослужбовцем наказу командира є його військовим обов'язком і засобом забезпечення військової дисципліни.

У юридичній літературі вчені висловлюють різні міркування щодо визначення поняття наказу. Водночас усі вони зводяться, як правильно зазначає Д. М. Навроцький, до таких характерних для цієї категорії ознак: «по-перше, вимога, що міститься в наказі, має розпорядчий характер і виражена в категоричній формі. По-друге, особа, яка віддає наказ, наділена компетенцією на його віддання, а його виконання є обов'язком особи, якій він адресований. По-третє, наказ може бути відданий, як одноособово, так і групою осіб (колегіально). По-четверте, наказ може віддаватися в письмовій, усній формах, за допомогою засобів зв'язку. По-п'яте, наказ відрізняється від інших юридичних актів (актів судової влади, службових документів, документів індивідуального характеру)» [8, с. 78].

У законодавстві та доктрині розрізняють два види наказів або розпоряджень командира (начальника): 1) законні, та 2) незаконні.

В умовах збройного конфлікту дуже складно військовослужбовцям оцінити характер наказу командира, зокрема щодо вимоги про пошкодження цивільної інфраструктури своєї держави.

Для того, щоб визначитися з характером наказу, тобто законний чи незаконний, слід його оцінити за наявністю ознак. Ознаки законного наказу зазначаються у ч. 2 ст. 41 КК України: а) відданий відповідною особою, тобто яка має на це повноваження та у межах цих повноважень; б) віддано у належному порядку, тобто дотримано форму та порядок їх віддання (усна чи письмова форма); в) за змістом не суперечить чинному законодавству, тобто не порушує встановлених законом заборон; г) не порушує конституційні права та свободи людини і громадянина [1].

Наприклад, в Інструкції про службу прикордонних нарядів ДПСУ закріплено основні правила про віддання та отримання наказу на охорону державного кордону: 1) форма віддання наказу - усна або письмова, у тому числі з використанням технічних засобів зв'язку; 2) за змістом наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення; 3) посадова особа, яка віддає наказ, повинна впевнитись у готовності особового складу до виконання визначених завдань, опитати особовий склад про стан здоров'я, перевірити його озброєння та екіпіровку; 4) під час віддання наказу повинен бути присутній черговий підрозділу охорони кордону; 5) отримавши наказ, прикордонники з'ясовують отримане завдання, ставлять запитання, якщо вони виникають (пункт 3 глави 2 розділу 2) [9].

Відповідно до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України (далі СВС ЗСУ) наказ можна віддавати військовослужбовцям з дотриманням таких вимог: 1) усно або письмово, у тому числі з використанням технічних засобів зв'язку; 2) повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення (ст. 35) [10].

У військовому законодавстві закріплено форму віддання наказу військовослужбовцям для окремих випадків, зокрема у письмовій формі віддається наказ командиром бригади перед початком навчального року (періоду навчання) з питань організації бойової підготовки, вартової та внутрішньої, а також щоденно він видає письмові накази по стройовій частині, а у разі потреби - з питань бойової підготовки, окремо по тилу, технічній частині та службі ракетно-артилерійського озброєння (ст. 67 СВС ЗСУ) [10].

Різновидом наказів є бойовий наказ, яким згідно Бойового статуту механізованих і танкових

військ Сухопутних військ ЗСУ здійснюється постановка бойових завдань підрозділам. Бойовий наказ віддається голосом або доводиться технічними засобами зв'язку, а також встановленими сигналами. При цьому усі накази командира батальйону (роти) записуються у журнал відданих і отриманих розпоряджень (частина II, батальйон, рота; частина III, взвод, відділення, екіпаж) [11].

Слід підтримати С.І. Дячука, що «правомірним може бути не тільки законний за змістом і формою наказ, а й наказ, який не відповідає таким ознакам, якщо його віддання відбувається за наявності обставин, що виключають злочинність діяння» [2]. Таке застереження є надзвичайно актуальним для військовослужбовців, які у бойовій та іншій загрозливій надзвичайній обстановці не завжди мають можливість дотримуватися форми та порядку віддання наказів. Крім того законний характер в окремих випадках може мати наказ, який за змістом містить вимогу про завдання шкоди правоохоронюваним інтересам, але для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами, тобто у стані крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК України) [1]. Наприклад, для того, щоб зупинити прохід військ ворога було віддано наказ про підірвання трьох мостів на північно-західному напрямку Києва [12]; для стримування ворога віддано наказ підірвати залізничні мости між Рубіжним та Сєвєродонецьком [13]. Зрозуміло, що для командирів, які віддавали такі накази, як і для військовослужбовців - їх виконавців, це було величезним випробуванням. Це пояснюється тим, що командир завжди відповідає за наказ, а підлеглі у цьому випадку явно усвідомлюють шкідливі наслідки для громади внаслідок його виконання.

У військовому кримінальному радянському праві за часів другої світової війни до обставин, що виключають протиправність діяння, відносили наказ командира про знищення майна, що належить державі або окремим громадянам. Як зазначав В. Чхиквадзе, такі дії слід розглядати як дії, вчинені у стані крайньої необхідності, якщо буде встановлено, що ворог міг би використати це майно для укріплення своїх позицій, обстрілу наших частин тощо, і якщо при цьому завдана шкода буде меншою ніж відвернута [14, с.78].

Таким чином, якщо військовослужбовець завдав шкоди іншим особам при виконанні

законного наказу, то така поведінка військовослужбовця визнається правомірною (ч. 1 ст. 41 КК України) [1]. Це означає, що командир, який віддав законний наказ та військовослужбовець, який його виконав, не будуть нести юридичну відповідальність за завдану шкоду. Відповідно для військовослужбовців не виникає обов'язок із відшкодування шкоди. Така шкода буде відшкодовуватися за рахунок інших правопорушників.

Для відсічі та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни військовослужбовці отримують накази про завдання шкоди життю або здоров'ю осіб, які здійснюють таку агресію, тобто нападникам. Для виконання таких наказів військовослужбовці застосовують зброю, бойові припаси або вибухові речовини проти таких осіб. Відповідно виникає питання про те, чи є законними такі накази?

Відповідь на це питання міститься у КК України, де у ст. 43–1 зазначено, що «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам» [1]. Відповідно такі накази мають законний характер, а їх віддання та виконання не породжує виникнення обов'язку для військовослужбовців щодо відшкодування завданої шкоди.

Водночас законодавець закріплює винятки із цього правила. До таких винятків віднесено діяння, що спричинили шкоди, які не вважаються виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни:

1) наявність ознак катування;

2) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни (наприклад, застосування фосфорних боєприпасів, хімічної та ядерної зброї);

3) завдання шкоди явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу (ст. 43–1 КК України) [1].

Таким чином, не вважаються виконанням обов'язку військової служби завдання шкоди іншим особам діями, що порушують норми міжнародного гуманітарного права, зокрема закріплені в конвенціях ООН про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949), захист цивільного населення під час війни (1949), заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (1980) та інших.

Таким чином, у разі завдання шкоди військовослужбовцями не при виконанні ними військових обов'язків, для них, як завдавачів шкоди, виникає обов'язок її відшкодувати на загальних засадах, закріплених у статтях 1166 та 1167 ЦК України [15].

Незаконні накази є антиподом законним, оскільки не володіють хоча б однією з ознак законного наказу. Наприклад, доставку секретної документації здійснюють військовослужбовці фельд'єгерської служби – Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; командир вийшов за межі своїх повноважень, віддавши наказ підлеглому військовослужбовцю, який немає доступу до державної таємниці, доставити документи, що містять державну таємницю у сфері оборони. Військовослужбовець, якому віддали наказ, може знати про те, що він є незаконним, однак не виконати його не має права. Він має право звернутися до командира, який його віддав, з проханням уточнити наказ щодо його змісту, чи звернутися до вищестоящего командира з рапортом про незаконність відданого йому наказу.

Оцінити незаконність наказу в кожному конкретному випадку може бути доволі складно в силу різних обставин, особливо в бойових умовах. Тому важливо розуміти, що сама по собі незгода військовослужбовця з наказом, його доцільністю та ефективністю ще не означає, що такий наказ є дійсно незаконним. Військовим законодавством закріплено механізм дій військовослужбовця у разі отримання для виконання наказу, який, на його думку, є незаконним. Водночас військовослужбовець зобов'язаний виконати відданий йому наказ за винятком, передбаченим законом.

Таким чином, за віддання та виконання незаконного наказу юридична відповідальність настає лише для командира, а не для підлеглому військовослужбовця, який його виконав. Відповідно обов'язок відшкодування шкоди, завданої

незаконним наказом, виникає для командира. Подібний висновок було зроблено ще радянським цивілістом В.О. Тарховим, який зазначав, що, якщо наказ правомірний, то має місце виконання обов'язків, а якщо ні, - то мова буде йти, як правило, тільки про перенесення відповідальності за завдання шкоди на особу, яка віддала цей наказ [16, с. 15–16].

Різновидом незаконних наказів є явно злочинні розпорядження чи накази згідно ст. 60 Конституції України [17]. У ст. 41 КК України такі накази відомі як явно протиправно кримінальні накази або розпорядження [1]. Наприклад: командир віддає наказ підлеглому про стрільбу по цивільному населенню, житлових будинках, лікарнях, школах та інших цивільних об'єктах; наказ про застосування хімічної чи ядерної зброї тощо.

Такі накази є явно протиправно кримінальні, оскільки їх зміст є абсолютно очевидним для будь-яких осіб та встановлення їх протиправно кримінального характеру не потребує спеціальних знань; може бути однаково усвідомлений будь-якою людиною. Тому особа, яка його віддає, та особа, яка його виконує, усвідомлюють явно злочинний характер такої вимоги.

У юридичній літературі одностайно висловлюються міркування щодо розуміння явно протиправно кримінального наказу чи розпорядження, які зводяться до такого: «розпорядча вимога, яка є абсолютно очевидною й встановлення якої не потребує спеціальних знань і може бути однаково усвідомлена будь-якою осудною особою та спрямована на вчинення злочину, при цьому особа, яка його віддає та особа, яка його виконує усвідомлюють злочинний характер такої вимоги» [8, с. 79].

Таким чином, військовослужбовець не зобов'язаний володіти знаннями з кримінального права та оцінювати наказ командира на предмет наявності складу кримінального правопорушення. Він оцінює протиправний кримінальний характер наказу лише з боку очевидної наявності ознак кримінального правопорушення.

До підстав звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, вчинене військовослужбовцем з метою виконання явно кримінально протиправного наказу законодавець відніс перебування особи у стані, коли вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу. До прикладу можна навести ситуацію, коли командир віддає наказ про здійснення ракетного обстрілу воєнного об'єкту. Однак, підлеглий не зобов'язаний

бути обізнаним про те, чи насправді місцем ураження є воєнний чи цивільний об'єкт. Постріли він буде здійснювати за заданими координатами, зокрема на великі відстані.

За таке діяння кримінальної відповідальності підлягає тільки особа, що віддала кримінально протиправний наказ чи розпорядження, тобто командир (начальник) (ч. 5 ст. 41 КК України) [1]. Відповідно обов'язок відшкодувати шкоду, завдану виконанням явно кримінально протиправного наказу, виникає для командира, який віддав такий наказ.

Вищезазначене дозволяє зробити такі висновки:

1) за віддання та виконання законного наказу для командира та підлеглого військовослужбовця юридична відповідальність не настає, оскільки такий наказ має правомірний характер;

2) за віддання та виконання незаконного наказу настає юридична відповідальність для командира, який його віддав, якщо військовослужбовець повідомив про незаконність характеру цього наказу; якщо військовослужбовець не повідомив, - він буде також нести юридичну відповідальність;

3) за віддання та виконання явно протиправно кримінального наказу для командира та підлеглого військовослужбовця настає юридична відповідальність;

4) за віддання явно протиправно кримінального наказу лише для командира настає юридична відповідальність, якщо військовослужбовець відмовився його виконувати.

Після того, як нами було з'ясовано суб'єкта юридичної відповідальності та безпосереднього завдавача шкоди, завданої внаслідок віддання та виконання незаконного, зокрема явно протиправно кримінального, наказу, слід зупинитися на характеристиці суб'єкта цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду.

У ст. 6 Конституції України зазначено, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [17]. До видів забезпечення здійснення виконавчої влади віднесено оборону України, тобто систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту (ст. 1 Закону України «Про оборону України») [18].

Оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх

складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони (ст. 1 Закону України «Про оборону України») [18]. Вона здійснюється окремими органами державної влади та їх посадовими і службовими особи, що впливає з таких нормативних положень.

1. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (ч. 2 ст. 17 Конституції України) [17].

2. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави (ч. 3 ст. 17 Конституції України) [17]. Зокрема військове формування – це створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій (ст. 10 Закону України «Про оборону України») [18]. Для оборони України створено такі військові формування: ЗСУ, Національна гвардія України, Служба безпеки України, ДПСУ, війська Цивільної оборони України, Управління державної охорони України, Служба зовнішньої розвідки України та інші.

3. Президент України є главою держави і виступає від її імені (ст. 102 Конституції України) [17]. Водночас Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (п. 17 ст. 106 Конституції України). Він очолює Раду національної безпеки і оборони України, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших військових формувань (п.п. 18–19 ст. 106 Конституції України) [17].

4. Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення в життя державної політики у сфері оборони, функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність і підготовку Збройних Сил України до здійснення покладених на них функцій і завдань є Міністерство оборони України (ст. 10 Закону України «Про оборону України») [18].

У ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [19].

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що Міністерство оборони України та військові формування відносяться до органів державної влади (виконавчої), а на військовослужбовців покладається виконання державної служби особливого характеру. Відповідно у разі завдання шкоди військовослужбовцями при здійсненні ними своїх військових повноважень вона відшкодовується за правилами статті 1174 ЦК України [15], – обов'язок із відшкодування шкоди покладається на державу незалежно від вини цієї особи-військовослужбовця.

Висновки. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконним наказом командира при виконанні обов'язків військової служби, зокрема віданням і виконанням військовослужбовцем явно протиправно кримінального наказу, відшкодовується державою (ст. 1174 ЦК України). У свою чергу держава, відшкодувавши шкоду, завдану незаконним наказом командира, зокрема віданням і виконанням військовослужбовцем явно протиправно кримінального наказу, має право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування витрат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодування моральної шкоди) (ч. 4 ст. 1191 ЦК України).

До обставин звільнення держави від обов'язку відшкодування шкоди є її завдання внаслідок віддання законного наказу командира та виконання такого наказу підлеглим військовослужбовцем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Дячук С. І. Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2000. 17 с.
3. Порушуєш – відповідаєш: юридична відповідальність військовослужбовців Держприкордонслужби за непокору : порадишник / Зьолка В.Ю., Кухар В. В., Літвін Ю. І. та ін.; за заг. ред. Літвіна Ю. І. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 51с.
4. Левицький М. О. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців : дис... доктора філософії : 081 Право. Хмельницький, 2021. 256 с.
5. Русу С. Д. (Гринько С.Д.) Захист прав військовослужбовців у зобов'язаннях внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки : дис. ...канд. юр. наук : 20.02.03. Х., 1998. 164 с.
6. Гринько С.Д. Військове право як комплексна галузь права. *Збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова: Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 27–29.
7. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>
8. Навроцький Д.М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник МГУ*. Серія. : Юриспруденція. 2014. № 9–2. Т. II. С. 77–80.
9. Інструкція про службу прикордонних нарядів ДПСУ, затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України 19.10.2015 № 1261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-15#Text>
10. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст.194. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14/page>
11. Бойовий статут механізованих і танкових військ сухопутних військ Збройних Сил України, затв. наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 30.12.2016 № 605. URL: <https://dut.edu.ua/lib/1/category/736/view/1614>
12. Шеремета Д. Військові підірвали під Києвом мости, щоб зупинити ворога. 25 лютого 2022 року. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/viyskovyi-pidrivayut-pid-kievom-mosti-shchob-zupiniti-voroga-foto-824897.html>
13. ЗСУ підірвали залізничні мости між Рубіжним та Северодонецьком. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/zsu-pidirvaly-zaliznychni-mosty-mizh-rubizhnyum-ta-syevyerononetskom/>
14. Чхиквадзе В. К вопросу об обстоятельствах, исключающих противоправность деяния в военно-уголовном праве. *Советское государство и право*. 1941. № 4. С. 69–78.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Тархов В. А. Обязательства, возникающие из причинения вреда. Саратов: Коммунист, 1957. 121 с.
17. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
18. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
19. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст.385. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

Гринько Світлана Дмитрівна

ЗНАЧЕННЯ НАКАЗУ КОМАНДИРА ДЛЯ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ УНАСЛІДОК ЙОГО ВИКОНАННЯ

Стаття присвячена визначенню значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем внаслідок його виконання.

Встановлено, що виконання військовослужбовцем наказу командира є його військовим обов'язком і засобом забезпечення військової дисципліни. Розрізняють законні та незаконні накази командира.

Сформульовано такі положення про значення наказу командира для виникнення юридичної відповідальності:

- 1) за віддання та виконання законного наказу для командира та підлеглого військовослужбовця юридична відповідальність не настає, оскільки такий наказ має правомірний характер;
- 2) за віддання та виконання незаконного наказу настає юридична відповідальність для командира, який його видав, якщо військовослужбовець повідомив про незаконність характеру цього наказу; якщо військовослужбовець не повідомив, - він буде також нести юридичну відповідальність;
- 3) за віддання та виконання явно протиправно кримінального наказу для командира та підлеглого військовослужбовця настає юридична відповідальність;
- 4) за віддання явно протиправно кримінального наказу лише для командира настає юридична відповідальність, якщо військовослужбовець відмовився його виконувати.

Обґрунтовано, що Міністерство оборони України та військові формування відносяться до органів державної влади (виконавчої), а на військовослужбовців покладається виконання державної служби особливого характеру. Відповідно у разі завдання шкоди військовослужбовцями при здійсненні ними своїх військових повноважень вона відшкодовується державою незалежно від вини цієї особи-військовослужбовця.

